

There are no translations available.

Сокульський А.Л. Україна Хронологія морських походів козаків

"Амурат, турецький султан, часто повторював, що він і вухом не веде, коли на нього гримлять гармати, і що тільки козаки... можуть потурбувати його сон".

И. Мюллер

Запорозьке козацтво під час морських походів здійснювало превентивні удари супротивнику, чим у значній мірі скорочувало агресивні дії Османської імперії не тільки проти України, а й інших європейських країн. Наслідком морських походів козацтва було і визволення великої кількості невільників різних національностей з турецько-татарської неволі. Сьогодні немає можливості навести точні відомості про це через відсутність систематизованих даних. Але в окремих випадках такі дані в історичних джерелах знаходимо.

Найперші повідомлення про дії козацького флоту, на які посилаються Д. Яворницький, М. Грушевський та Ю. Тушин, датуються 1492 роком. Саме тоді кримський хан скар-жився, що кияни і черкаські розбили татарський корабель під Тягинєю (Бендери). Наступного року вже турецький султан скаржитья Польщі, що козаки під проводом князя Богдана Глинського (черкаського старости) зруйнували турецьку фортецю Очаків.

Відомо також, що один з перших організаторів козацтва, староста канівський і черкаський Остап Дашкевич та староста із Хмільника Предслав Лянцкоронський здійснювали морські походи проти турків. Згадані ватажки були представниками української шляхти. Але іще в часи формування Запорозької Січі в отамани висувалися і особистості з рядового козацтва. Такими, приміром, були Карпо Масло із Черкас (уславився тим, що здобув Очаків), Яцко Білоус із Переяслава, Андрушко із Брацлава, Лесун (походження невідоме) та інші.

Усі вони виступали десь близько 1510-1535 рр. і були попередниками відомого організатора Хортицької Січі Дмитра Вишневецького (Байди). Мамедкесир Алекбер-заде Алекберлі, посилаючись на турецькі архіви, повідомляв, що за султана Селіма II на турецькому флоті невільників вистачало на 40 галер. З розгортанням боротьби козацтва супроти турецько-татарської агресії їх кількість помітно зменшилася, бо козаки частіше обирали почесну смерть у бою, аніж ганебну роботу під канчуками наглядців на галерах.

Вже у часи козакування Д. Вишневецького невільників з європейських країн ледь вистачало для 20 турецьких галер. 1572 року загальна кількість полонених із числа козацтва складала близько 6 000, 1590-го - 4 000, а 1637-го - лише 700 чоловік.

Запорозьке козацтво несло також порятунок поневоленим народам Європи - сербам, хорватам, грузинам, румунам, болгарам, молдаванам і, звичайно ж, росіянам. З розвитком наступальної боротьби з Османською імперією та її васалами зменшилась кількість слов'ян на невільницьких ринках. Особливо це помітно в періоди, коли козацтво утримувало ініціативу на Чорному морі. Причому, успішні дії козаків послабили

турецько-татарську агресію на всьому євразійському континенті. Блокуючи турецькі фортеці, козаки-мореплавці руйнували їх систематично, але не мали змоги утримувати свої гарнізони у завойованих причорноморських форпостах через відірваність від своєї основної бази - Січі. Та все ж визвольна функція морських походів козаків була однією з конструктивних орієнтацій боротьби козацького флоту. Значення ж моральної місії важко перебільшити, адже саме це надавало їм підтримку у багатьох слов'янських регіонах. Про це розповідають "летючі листки" і брошури, які поширювалися в європейських країнах. Такі своєрідні "агітки" документально засвідчували різні епізоди козацьких воєн з турками, повідомлення про сухопутні баталії і важливі морські битви, про захоплення ко-раблів і звільнення невільників.

Дипломатія Запорозької Січі була запрошена до переговорів з європейськими і азіатськими країнами щодо спільних дій проти Туреччини. Особливо інтенсивно ці переговори велись у першій половині XVII ст. Ряд країн, зокрема Австрія, Венеція, Італія, Персія, Франція і Швеція, намагалися залучити козацький флот для спільних дій на Чорному морі.

У праці італійського дипломата П'єтро делла Валле "Подорожі", яка була опублікована в середині XVII ст. в Римі, йшлося про козацьке посольство до персидського шаха Аббаса Великого. Італійський дипломат зазначає: "Я дійшов, нарешті, висновку, що найкращий засіб досягнення цієї мети (боротьба проти Туреччини) - це союз шаха Персії з одним християнським народом, який називається козаками і живе біля Чорного моря, й ще якби трохи позмагалися, - будуть його абсолютними панамі" (мається на увазі Чорне море. - Прим. автора).

Далі той же автор описує своє захоплення знайомством з послом запорожців козаком Степаном, якому він брався допомогти отримати аудієнцію в Аббаса Великого. "Козак Степан, - пише він, - був у складі численної делегації запорожців, яка намагалася встановити дипломатичні контакти з Грузинськими князівствами й Персією з метою укласти союз для спільної боротьби з Туреччиною".

Проте політична обстановка до 1619 року дещо змінилася, бо війна Персії з Туреччиною йшла до завершення. Шах переорієнтувався і відмовився від реалізації цього військового проекту. Тоді італійський дипломат пропонує інший план і звертає увагу шаха на необхідність контактувати з козаками: "Я сказав шахові, що як він не може зв'язати турків на Чорному морі, то міг би їх легко прицупити на Чорному морі. Від того міг би цілий Константинополь умерти з голоду. З того моря дістає це місто збіжжя, оброк, олію, дерево на опалення і на будівництво домів та кораблів і багато дечого іншого, що потрібне для життя. Шах із зацікавленням запитав: "Як це зробити?" Я йому відповів, що дуже легко, тільки заслужити собі козацьку приязнь на Чорному морі. Вони (козаки - Прим. автора) вже завдали туркам стільки шкоди, скільки лише їх величність може собі уявити... Чорне море мале, і хто тут посилиться так, як козаки розпочали, стане без сумніву його єдиним паном. Все це можна бачити з їхніх вправ за останні роки".

Далі шах Аббас доручає генеральному вікарію Вірменії Паоло Чіттаріні "застерегти польського короля, який збирається на свої кошти побудувати фортецю для козаків на

грузинському узбережжі поблизу Трапезунда з тим, щоб вони вкорінилися тут для успіху у війні проти турків".

Разом з тим, персидський шах побоювався, що можливий союз козаків з Грузинським князівством дозволить останньому відколотися від Персії. Мабуть, саме ці мотиви й змусили утриматися від цього військового задуму. Історик Д.В. Наливайко, посилаючись на Я.Р. Дашкевича, визнає, що листування Чіттаріні з Варшавою велось за участю Оліфера Голуба - козацького полковника з оточення гетьмана Сагайдачного, провідника цієї політики.

Ми навмисне приділили стільки уваги одному із малозначущих епізодів із життя козаків-мореплавців, щоб на основі історичних матеріалів довести, що запорозька дипломатія була досить розвиненою в ті часи. Деякі російські історики заперечують наявність державності України в часи Запорозької Січі, а нинішні севастопольські шовіністи не визнають цього взагалі. Сперечатися з ними - справа безглузда, адже зрозуміло і без доказів, що наявність дипломатії є однією з ознак державності.

Козацький флот мав велике значення також для торго-вельних зносин з сусідніми країнами і народами. Козаки були досвідченими мореплавцями, добре знали систему рік не тільки Причорномор'я, а й Середземноморського басейну, були прекрасними лоцманами, проводили свої й чужі кораблі вгору і вниз по Дніпру та в гирлах рік.

Особливо активно запорожці торгували з донцями, постачаючи їм хліб, сіль, горілку, тютюн, порох, селітру. Натомість вони отримували одяг, кінську зброю, коштовну зброю, східні тканини, вина. Волинський каштелян Беневський в посланні королю ще 1658 року вказував на життєву необхідність для запорожців займатися промислами, які були основою торговельних зносин. "Запорожці без річок, виходів на моря й поля татарські обійтись не можуть, заборонити їм це неможливо", - писав він.

Поширення козацьких зимівників (фермерських господарств) і промислового виробництва (артілей) од Війська Запорозького і аж до областей, які були зайняті татарськими кочівниками, призводило до все частіших конфліктів, але козаки продовжували їздити за сіллю аж до Хаджибеевого лиману, рибалили на Чорному морі. Господарча діяльність козаків час від часу переривалась військовим протистоянням супроти зовнішніх ворогів.

Повертаючись до занепаду Золотої орди, зазначимо, що на початку XV ст. на північно-західне Причорномор'я поширилась влада Великого Литовсько-Руського князівства, яке заволоділо виходом до Чорного моря і мало там не тільки торгові, а й військові кораблі. Але і в той час на Чорному морі активно діяв козацький флот. Про це є історичні свідчення. Приміром, за допомогою козаків польський король Владислав 1413 року зміг відправити із Коцюбеева (місто Одеса) кілька суден із хлібом до оточеного турецькими військами Константинополя.

Отже, 500 років тому українські козаки впевнено почували себе на Чорному морі, активно блокувати турецький військовий флот, визволяючи своїх побратимів з

турецько-татарської неволі. Флотилії козацьких чайок, які налічували від кількох десятків до кількох тисяч суден, надійно захищали європейські країни від нашествия ворогів протягом століть. Про подібні морські походи в ті часи не могли і мріяти ні Польща, ні Росія. Наводимо хронологію морських дій і морських баталій запорожців. Зауважуємо, що вона далеко неповна і, можливо, наступні покоління українських істориків зможуть її суттєво розширити. Ми ж говоримо тільки про те, що вдалося нам знайти в історичних джерелах.

- **1492 р.** - запорожці біля Тягані (Бендери) взяли на абордаж турецьку галеру, яка везла ясир. Козаки звільнили всіх невільників.
- **1493 р.** - під проводом черкаського старости Богдана Глинського козаки штурмом взяли і зруйнували фортецю Очаків.
- **1502 р.** - запорожці обложили турецьку фортецю Тавань.
- **1504 р.** - облога Тавані козацьким флотом повторилася.
- **1516 р.** - козаки блокували з моря фортецю Білгород.
- **1523 р.** - флотилія запорожців діяла під Очаковом.
- **1527 р.** - запорожці штурмували Очаків.
- **1528 р.** - флотилія козацьких чайок висадила десант і штурмувала стіни Очакова.
- **1538 р.** - знову громили запорожці відбудований турками Очаків.
- **1541 р.** - під Очаковом діяла флотилія запорозьких чайок.
- **1548 р.** - ще один штурм Очакова.
- **1551 р.** - черговий раз запорозький флот спустошив Очаків.
- **1556 р.** - ще один штурм Очакова. Козацька флотилія штурмує Керч.
- **1558 р.** - запорозькі моряки оволоділи Джарилгачем і Перекопом.
- **1560 р.** - козацька флотилія зруйнувала Кафу (Феодосія). Тоді ж в союзі з донцями штурмували Азов, а козаки Д. Вишневецького оволоділи Очаковом.
- **1574 р.** - запорожці штурмували Білгород, зруйнували фортецю Тягинь. Інша флотилія чайок під проводом Покотила побила турків на морі.
- **1575 р.** - козаки штурмом оволоділи фортецею Трапезунд, розгромили морські пірси і передмістя Стамбула, оволоділи фортецями Кілією, Сілістрією, Сінопом.
- **1576 р.** - успішний похід на Варну.
- **1588-1589 рр.** - щорічні успішні походи на фортеці Туреччини й Кримського ханства.
- **1602-1603 рр.** - 30 козацьких чайок двічі розгромили турецький флот на підступах до фортеці Білгород, оволоділи кількома турецькими галерами і штурмували Кілію.
- **1603 р.** - штурм узбережжя Криму, взяття фортець Ізмаїла і Облічиці.
- **1606 р.** - флотилії запорозьких чайок штурмували фортецю Кілію, Білгород, захопили в морі 10 турецьких галер, взяли фортецю Варну і знищили увесь флот в гавані. Того ж року на чолі з Петром Сагайдачним запорожці оволоділи турецькою фортецею в Криму - Кафою.
- **1607 р.** - флотилія запорожців на чолі з Петром Сагайдачним розбила турецьку флотилію під Очаковом.
- **1609 р.** - запорозькі флотилії штурмували Кілію, Білгород і Кафу.
- **1610 р.** - козаки успішно діяли на морі на підступах до фортець Ізмаїла, Кілії, Білгорода, Облучі, Новосідло.
- **1612 р.** - запорожці на 60 чайках здійснили штурм Гезлева, Ба-бадага, Варни і

Месемврії. Восени спільно з донцями запо-рожці розорили Гезлев.

- **1613 р.** - козаки здійснили два походи на турецьке узбережжя, а в гирлі Дніпра розбили турецьку флотилію і оволоділи шістьма турецькими галерами і кількома допоміжними суднами.

- **1614 р.** - у серпні запорожці спільно з донцями оволоділи Сіно-пом, знищили верфі і значну кількість кораблів біля пристані.

- **1632 р.** - запорожці і донці взяли Сіноп.

- **1634 р.** - в серпні запорожці з донцями чотири дні штурмували Азов, потім громили Білгород, Кілію, Ізмаїл.

- **1635 р.** - запорожці з донцями діяли біля берегів Криму і Туреччини; в морі захопили 4 кораблі противника. На зворотному шляху запорожці оволоділи щойно відбудованою фортецею Кодак, повністю знищили її гарнізон. Керував цією операцією видатний козацький полководець Іван Сулима.

- **1637 р.** - запорожці з донцями взяли Азов.

- **1638 р.** - 1 700 запорозьких і донських козаків зазнали поразки від турецького флоту в дельті Кубані, втративши при цьому всі судна і 700 чоловік вбитими.

- **1640 р.** - запорожці з донцями на 23 судах в Керченській протоці вступили в бій з турецькою ескадрою із 40 галер і потопили дві, решта втекла в Азов.

- **1641 р.** - 600 запорожців на 12 чайках Дніпром вийшли в Чорне море. Весь турецький флот знаходився в Азовському морі і брав участь в облозі Азова. 240-тисячна турецька армія, не добившись успіху в 24 штурмах, вимушена була зняти облогу. Наступного року російський цар надіслав грамоту про відмову російського уряду прийняти в свої володіння Азов. Зруйнувавши фортецю, козаки покинули місто.

- **1644 р.** - запорожці на 30 чайках, вертаючись з походу Азовським морем, об'єднались з донцями і знову штурмували Азов.

- **1645 р.** - 5 000 запорожців спільно з донцями на 84 судах діяли на Чорному й Азовському морях, штурмували Керч і Азов.

- **1646 р.** - 2 400 запорожців брали участь в штурмі Дюнкерка (Франція) на чолі з полковниками Іваном Сірком і Солтенком.

- **1648 р.** - 600 запорожців і 300 донців на 20 судах успішно діяли поблизу Тонких Вод (Кримське узбережжя), відбивши в татар захоплених на Україні полонених. Восени козаки на 16 судах ходили на Темрюк.

- **1655 р.** - запорожці спільно з донцями на 34 судах вийшли в море, захопили Тамань і зірвали похід татар на Україну.

- **1656 р.** - запорожці і донці числом понад 2 000 штурмували Азов і Очаків. Біля Гезлева вони відбили 200 полонених українців і росіян і захопили в полон 600 турків і татар.

- **1559 р.** - влітку козаки на 30 судах громили передмістя Темрюка, Тамані, Кафи, Балаклеї, Сінопа, Кондри та інші міста, а восени діяли біля берегів Криму.

- **1660 р.** - навесні 5 000 запорожців на чолі з Іваном Сірком напали на Очаків і спалили його, пізніше захопили фортецю Арслан на Дніпрі.

- **1663 р.** - запорожці три доби вели морську битву з турецьким флотом на Чорному морі.

- **1664 р.** - козаки знищили кілька турецьких кораблів, висланих із Тавані до Січі.

- **1670 р.** - під командуванням Івана Сірка запорожці штурмували Очаків, "щоб Дніпро очистити для виходу на морський шлях".

- **1686 р.** - у союзі з донцями козаки штурмували фортеці Лютик і Кизикермен, успіху не добились, але забезпечили вихід донцям в море, які потім успішно діяли під Темрюком.
- **1690 р.** - запорожці штурмували турецькі фортеці в гирлі Дніпра і татарські поселення в Криму. В гирлі Дніпра запорожці захопили ханську казну і два кораблі.
- **1692 р.** - запорожці тримали в облозі Очаків.
- **1694 р.** - спільно з донцями запорожці заволоділи Чонгарським городком, потім донці повернулись в Черкаськ, а запорожці пішли в море.
- **1695 р.** - запорожці, очолювані Максимом Самійленком, оволоділи турецькою фортецею Кизикермен. Потім блокувавши чайками, оволоділи фортецею Тавань. Дізнавшись про це, гарнізони фортець Асланкермен і Мубареккермен розбіглися. Цим походом керував козацький флотоводець Іван Гусак.
- **1696 р.** - 500 запорожців діяли на Чорному морі, чим сприяли донцям в облозі Азова. Вони ж відіграли вирішальну роль у взятті цього міста. Близько 4 000 запорожців першими увірвалися в передмістя фортеці і засіли на валу, звідки турки не могли їх вибити і здали фортецю, не дочекавшись повторного штурму.

Джерело: Сокульський А.Л. Морські походи запорожців. - Дніпропетровськ : Січ, 1995. - С. 124-131.

Переклад в електронний вигляд: Бутенко О.П.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)